

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА ТА ІДЕОЛОГІЯ

УДК 301.152 + 32

Туркенич С.В.

Гомельський філіал УО ФПБ
„Международный университет „МИТСО”

ІДЕОЛОГІЯ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В РЕСПУБЛІЦІ БІЛОРУСЬ І КРАЇНАХ ПОСТРАДЯНСЬКОГО ПРОСТОРУ

Стаття охоплює коло питань, пов'язаних з теоретичними аспектами розуміння феномена ідеології. Досліджуються основні механізми процесу впливу ідеології на процеси, які відбуваються в державі і суспільстві. Розглядаються підходи, які висвітлюють моделі ідеологічного впливу на населення країн пострадянського простору в цілому та Республіки Білорусь зокрема.

Ключові слова: ідеологія, політичні процеси, суспільна свідомість, менталітет, Республіка Білорусь

Туркенич С.В.

ИДЕОЛОГИЯ В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНО-ПОЛИТИЧЕСКИХ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА В РЕСПУБЛИКЕ БЕЛАРУСЬ И СТРАНАХ ПОСТСОВЕТСКОГО ПРОСТРАНСТВА

Статья охватывает круг вопросов, связанных с теоретическими аспектами понимания феномена идеологии. Исследуются основные механизмы процесса влияния идеологии на процессы, происходящие в государстве и обществе. Рассматриваются подходы, освещающие модели идеологического воздействия на население стран постсоветского пространства в целом и Республики Беларусь в частности.

Ключевые слова: идеология, политические процессы, общественное сознание, менталитет, Республика Беларусь.

Turkenich S.

IDEOLOGY IN THE CONTEXT OF SOCIO – POLITICAL PROCESSES OF SOCIETY IN THE REPUBLIC OF BELARUS AND COUNTRY POST-SOVIET AREA

The article includes the range of questions connected with theoretical aspect of understanding of ideology phenomenon. The article investigates basic procedures of the process when ideology influences on the processes which take place in state and in society. The article considers the methods which cover the models of ideological influence on the population of post soviet countries just as the population of the Republic of Belarus.

Key words: ideology, political processes, social conscience, mentality, Republic of Belarus.

Аналіз сучасної наукової літератури і практики з уживання поняття „ідеологія” свідчить, що воно може використовуватися в

різних значеннях. Можна виділити щонайменше п'ять визначень цього поняття. По-перше, ідеологією називають сукупність ідей, що виражає інтереси свого носія. Її носіями можуть бути і окремі представники тієї чи іншої професії, і великі соціальні

групи людей, і держави. У цьому значенні говорять про ідеологію керівника й ідеології студентства, ідеології білоруської чи німецької держав.

По-друге, ідеологією називають сукупність політичних переконань і настанов. У цьому випадку розрізняють, наприклад, ідеології лібералізму, консерватизму, соціалізму, націоналізму, анархізму, фемінізму, екологізму, релігійного фундаменталізму тощо.

По-третє, ідеологією називають сукупність ідей, які відображають економічну структуру суспільства. Розрізняють, наприклад, ідеології багатіїв і бідних, виробників і споживачів, а також економічного розвитку, стагнації тощо.

У наведених вище визначеннях поняття ідеології використовується не тільки в науковій літературі, але й у повсякденні.

По-четверте, спеціальне наукове дослідження феномена ідеології, яке було розпочате ще французькими мислителями в XVIII ст. й з успіхом продовжене в XIX ст. (наприклад, К.Марксом) і XX ст. (К.Манхеймом та іншими) дозволяють розрізнити також ідеологію як хибну, викривлену свідомість якогось соціального класу.

По-п'яте, ідеологією називають систему ідей, яка обслуговує й виправдовує певні види суспільної практики і відрізняється від теоретичного осмислення дійсності. У цьому значенні поняття ідеології вживається французькими філософами – поструктуралістами і постмодерністами (Р.Барт, Ж. Дерріда, М.Фуко).

Ніхто з нас не може, звісно, заборонити комусь використовувати поняття ідеології в одному з п'яти зазначених вище чи навіть у будь-якому іншому значенні [1, с. 7-8].

Ідеологія – це сукупність уявлень, які дозволяють орієнтуватися в соціальному просторі. Це відноситься як до людини, так і до держави. Вона присутня завжди, але в різному. Міфи і забобони – також ідеологія. Ідеологія – єдина матриця для пізнання світу, що оточує. Більш досконала ідеологія сприяє більш ґрунтовному пізнанню світу [2, с.175].

Основою ідеологічного впливу є принципи правової демократичної держави, які сформульовані або „виведені” з тексту Конституції Республіки Білорусь, міжнародних документів, перш за все присвячених статусу людини й громадянина.

Звернення до принципів демократичної правової держави зумовлене й тим, що ми вже пройшли ту початкову стадію становлення, коли в основі дій органів

державної влади, у тому числі й Конституційного суду, переважало просте порівняння норм Конституції й актів поточного законодавства. Розвиток правової культури, інтенсифікація нормотворчого процесу, динамізм суспільного життя зумовили необхідність проникнення до глибинної сутності правових норм [3, с.47].

Стаття 1 Конституції визначає статус Республіки Білорусь як „унітарної демократичної соціально-правової держави” [4]. У цьому ємному формулюванні закладені найважливіші ідеологічні пріоритети Білорусі:

- національна солідарність – одностейність, згуртованість і спільність інтересів національностей, які спільно проживають на території Республіки Білорусь;

- народовладдя – наявність політичного плюралізму, розвиненого громадянського суспільства (сильні профспілки і молодіжні рухи), функціонування системи місцевого самоврядування (сильні Ради), проведення референдумів і Всенародних зборів);

- соціальна справедливість – гарантованість кожній людині належного рівня життя;

- верховенство права – прийняття і дія демократичної Конституції, реальне забезпечення прав і свобод людини і громадянина, утвердження принципу розподілу гілок влади, незалежність судової влади. Ключову роль тут відіграє принцип соціальної справедливості, від дотримання якого безпосередньо залежить морально-психологічний клімат у суспільстві, трудових колективах, родині [5, с. 20].

Практика суспільного реформування у пострадянських країнах виявила, що успішні перетворення можливі лише в тому випадку, коли вони торкаються змін одночасно економічних, політичних і соціокультурних складових суспільства. При цьому, особливо на перших етапах трансформації ні в якій мірі не можна недооцінити національно-специфічні особливості суспільства, оскільки вони виявляють потенціал і адаптивність запропонованої моделі суспільного устрою. Цей факт став доволі явним після того, як сторонні звичаї, традиції і взагалі культурні норми моделі суспільного ладу, які були імплантованими за допомогою імпортованих технологій, просто не прижилися на слов'янському ґрунті, відриваючись, перш за все, на рівні суспільної свідомості. Не дарма американський політолог З.Бжезинський визначив приблизно 50-80 років для зміни свідомості громадян пострадянських держав, а без цього всі

спроби впровадження ліберальних моделей суспільного розвитку, за його думкою, будуть невдалими.

Теоретичні основи сприйняття суспільства як колективного суб'єкта, який має суспільну, колективну свідомість, були закладені ще К.Марксом, який характеризує це явище, не вживав відповідного терміна. Французькими істориками психологічної і культурно-антропологічної школи, такими як М.Блок, Л. Леві-Брюль, Л.Февр, було введено поняття „менталітет”. Вони звертали увагу своїх колег на пласт свідомості, який в наслідок своєї слабкої відрефлексованості не отримав прямого відображення в джерелах і тому постійно зникає з поля зору істориків.

Менталітет, який формується внаслідок історично тривалого і доволі стійкого впливу природно-географічних, етнічних, соціально-політичних і культурних умов, виробляє взаємозв'язану систему характеристик (систему ідей, цінностей, принципів, інтересів, переваг, настроїв, звичаїв, традицій) громадян. Найбільш чітко він виявляється в стереотипах поведінки громадян, оскільки задає певний кодекс поведінки в суспільстві в цілому. Цим менталітет забезпечує цілісність соціуму в будь-яких, в тому числі й кризових, умовах суспільного розвитку.

Менталітет білорусів, як і інших народів, сформувався протягом історичного і культурного розвитку під впливом різноманітних етнічних, соціально-історичних і геополітичних факторів, шляхом поступового відбору найбільш відповідних якостей і відсіюванні випадкових. Він містить багато спільних для слов'ян характеристик, а також ті специфічні риси, які властиві тільки білорусам. Завдяки саме цим характеристикам білорусів упізнають серед інших народів [6, с.150].

Упевненість у завтрашньому дні – найголовніше і суттєве в житті, що люди зазвичай цінують і що є предметом їхніх прагнень і дій. Віра – це життєвий, соціальний тонус людини, що збагачує її почуття, за нею вона іде на жертви. Цей зворот у виховній діяльності є перспективним і духовно, і морально, і в практичному, життєвому сенсі [7, с.4]. Таким чином, ми можемо визначити категорію „сенси життя” як сутність органічної єдності цілі, ідеалу й основних цінностей людини, поняттєвих і взятих нею як керівництво до дії, в її орієнтації на гідне і безпечне життя, на її відтворення, на єдність свободи і відповідальності.

Національна ідеологія не винаходиться, а природним чином виростає із сукупності ментальних рис і цінностей народу; вона утворюється під впливом цілого ряду факторів. Це етнічна середовище, етнокультурні традиції, міграція населення, активні міжетнічні контакти, держава та її інститути, система освіти, ЗМІ, заклади культури [8, с. 4].

Практика вибору орієнтирів суспільного розвитку в критичних, екстремальних умовах говорить про те, що цей вибір здійснюється під тиском сильного, частіше за все несвідомого впливу менталітету, соціокультурного коду, своєрідної історичної пам'яті суспільства.

Як свідчить історія, ідея нації частіше за все виникає в свідомості тієї чи іншої мовної і культурної спільноти людей як усвідомлення ними шляху забезпечення свого самозбереження і своєї виживаності в модерністському, а значить, і у державоорганізованому конкурентному світі. Спочатку до усвідомлення необхідності оформлення етнічної спільноти в націю-державу приходить економічна і культурна еліта цієї спільноти, а потім зусиллями останньої ця ідея стає гадбанням свідомості і основної маси спільноти. Як тільки це уявлення – національна ідея – заволодіє свідомістю етнічної спільноти чи її найбільш активної частини, відразу до порядку денного її життєдіяльності вноситься завдання її самооформлення в націю-державу або відродження власної державності, якщо така через які-небудь причини була втрачена в минулому [9, с. 177].

Ідеологія є головним нервом, центром регулятивного механізму, який захищає інтереси влади і суспільства.

Дослідницька філософська думка завжди прагнула побачити коріння ідеології, які лежать у пласті суспільної свідомості. Суспільна свідомість розуміється як складна сукупність духовних утворень, що дає можливість виокремити в середині цілісності свідомості її шари, фрагменти, рівні, висвітлити свідомість у різних ракурсах, виявити її образи. Певна річ, ті абстракції, які виходять із-під пера філософів, неможливо приймати за онтологічні реалії. Скільки б ми не перераховували різноманітні конфігурації, з яких складається духовне життя, скільки б паттернів не описували в якості самостійних, насправді вони проникають один в одного, сплаваються один з одним, утворюють

важку для розуміння єдність відмінного, тотожність нетотожного.

Так, суспільна свідомість – це самостійний феномен, який відрізняється від індивідуальної свідомості, і водночас перебуває виключно у головах індивідуальних людей (якщо не вважати, звичайно, місцем його перебування документи, де думка і почуття набувають предметних рис і таким чином, відчужені від своїх носіїв). Те саме ми можемо говорити про повсякденну свідомість і ідеологію. Ідеологія – результат професійної діяльності, особлива сфера, але й в той самий час ідеологія проймає повсякденність, тут і там зникається з нею, виражає себе не тільки у промовах професіоналів, але й в розмовах на кухні, вуличних бійках, надіях і сподіваннях „середньої людини” [10, с. 11].

З іншого боку, без ідеології повсякденність залишилася би копанням в межах власного емпіричного городу, зануренням виключно в побут. Ідеологія вносить до людського життя елемент рефлексії, розсуває горизонти, демонструє людям їхнє буття, яке вміщене силою думки в контекст культурного простору та історичного часу. Ідеологія формує вищі цілі і цінності, які проникають у повсякденну свідомість і осідають в ній.

Говорять, що національна риса білоруса зводиться до толерантності, чуйності, доброзичливості. Це вірно, але цього замало, оскільки будь-яка національна ідея, що виконує функцію консолідації в межах цієї нації, характеризується таким набором людських якостей, які утворюють міру цього національного характеру, його золоту середину. Істинна національна ідея ґрунтується на історичному розвитку народу і закріплюється в його генетичному коді [11, с. 179].

Ідеологію часто визначають як національну ідею. „Державний” за Оксфордським словником перекладається як „national”. „Ідея” звучить аналогічно і англійською – „idea” [12].

У західній філософії в 1950-1960-ті роки поширилась теорія „деідеологізація”, яка сформувалась у контексті „холодної війни” і критики радянської системи. У цьому сенсі вона і була ідеологією. У 1970-ті роки їй на зміну прийшла філософія „реідеологізація”. У теперішній час теорія „деідеологізації” є скоріше за все науковим архаїзмом і апеляцією до її доказів доволі сумнівна.

В економічній сфері базова ідея і заснована на ній ідеологія слугує природним критерієм прийняття рішень про напрямки

використання суспільного продукту, який утворюється населенням країни [13, с. 3-4].

Суттєвою стороною у змісті маскультури є дегероїзація, за якої колишні герої реального життя, художніх літературних творів, кіно, телебачення піддаються табуванню або осміянню. Якщо в радянські часи був культ В.І.Леніна, то в 1990-ті роки різномісними засобами утворена „антиленініана” із зображенням Леніна як недавнього жорстокого фанатика, який наділений ледве не всіма людськими пороками. Це розриває традицію, порушує зв'язок часів, загострює проблему батьків і дітей, а за проєкції в майбутнє – виховує покоління, яке завчасно буде приречене на неповагу до минулого покоління, до своєї країни, „покоління Іванів Безродних” [14, с. 135].

Прибічники „теорії деідеологізації” досі вважають, що не має бути ніякої ідеології, яка домінує, що вона сама по собі є „хибною” формою свідомості, яка не допомагає, а заважає суспільним перетворенням, оскільки пов'язана не з реальною, а з уявною дійсністю, яка сконструйована в інтересах певних сил, які переслідують егоїстичні цілі. Ця думка базується на певних засадах. Тим не менш вона не може бути загальновизнаною: ідеологія стає хибною свідомістю лише тоді, коли її соціальні носії перестають адекватно розуміти реальну дійсність. Саме з таким явищем ми зіткнулися, наприклад, на зламі 1990-х років, коли на наших очах руйнувались догми і цінності офіційної радянської ідеології.

Але історична вичерпаність або „хибність” тієї чи іншої ідеології не свідчить, що суспільство може обійтися взагалі без неї. Хочемо ми цього чи ні, але якщо існують спільні інтереси громадян, буде існувати й їхня спільна ідеологія. Її можна поділяти або ні, але вона буде.

Зникнення однієї конкретної ідеології не означає відмову від ідеології взагалі. Вважати, ніби єдиною ідеологією можна поєднати всіх без винятку людей у соціально суперечливому суспільстві, значить створити собі чергову ілюзію. Проте виражати інтереси більшості вона може і повинна. Загальногромадянська ідеологія не виключає, а передбачає наявність інших ідеологій, які виражають інтереси різних соціальних груп і верств населення [15, с. 29].

Національна свідомість є одним зі структурних елементів суспільної свідомості. Вона є відбиттям соціального буття у національно-етнічному аспекті і виражає

філософські, політичні, правові, моральні, естетичні й інші переконання нації в їхньому нерозривному зв'язку і взаємозумовленості. Структура національної свідомості визначається за об'єктом відображення, який включає не тільки соціальну дійсність, але й природне середовище. Національна свідомість функціонує як на рівні повсякденності, так і теоретичної свідомості.

Національна свідомість будь-якого народу нерозривно пов'язана з його національною самосвідомістю, хоча вони й є якісно відмінними один від одного утвореннями.

Суттю самосвідомості є усвідомлення соціальними суб'єктами своїх інтересів і потреб. Сутність національної самосвідомості – усвідомлення своєї етнічної приналежності. Інакше кажучи, до національної самосвідомості входять елементи, ознаки, за якими людина асоціює себе з тією чи іншою етнічною спільністю. До них належать уявлення про характерні риси свого народу, так звані автостереотипи, які характерні для повсякденної свідомості, схематизовані, спрощені уявлення, які приписуються всіма членами суспільства тій чи іншій національній спільності без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними [16, с. 142-143].

Білоруські землі і в буквальному, і переносному сенсі завжди знаходились на перетині міжнародних доріг, впливів, інтересів, культур. Ця порубіжність виконувала подвійну функцію. З одного боку, білоруська культура прийняла кращі досягнення східної і західної культур, утворивши оригінальну самобутню культуру. З іншого – саме порубіжність і постійне знаходження в сфері різних культурно-цивілізаційних впливів не дали білоруській культурі можливості до кінця самовизначитися, обрати свій шлях. Білоруси не можуть, на відміну від сусідів, ідентифікуватися тільки з однією державною культурою і традицією. Проте вони можуть вважати себе нащадками всіх цих різноманітних традицій нарівні з іншими народами. Проблема пошуку свого шляху розвитку була характерна для білоруського етносу протягом всієї його історії [16, с. 144-145].

Становлення громадянського суспільства є необхідною умовою демократизації основних сфер суспільного життя. Без зрілого громадянського суспільства неможливо розкрити особистість, забезпечити їй можливості вільної і активної діяльності в якості суб'єкту розвитку ринкових відносин.

Значну роль у формуванні і функціонуванні базових цінностей громадянського суспільства відіграє суспільна ідеологія. Громадянське суспільство не може успішно функціонувати і розвиватися без власної, відповідної його цілям, соціально-економічним і соціально-культурним умовам, культурних традиціям, ідеології. Інакше його роль буде виконуватися випадковими, запозиченими зі сторони і тими, що відображають чужий духовний досвід, утвореннями [17, с. 120-121].

Білоруська національна ідея в її сучасній інтерпретації є ідеєю забезпечення всебічного розвитку білоруської нації, яка розуміється як сукупність усіх громадян Республіки Білорусь, перетворення Білорусії на сильну та успішну державу шляхом її включення до внутрішньо цивілізаційних інтеграційних процесів і через них – у формування світ-системи ХХІ сторіччя.

Очевидно, що у доступній до огляду історичній перспективі цей шлях пролягає через всебічну інтеграцію країн Співдружності Незалежних Держав, формуванні ширшого євразійського співтовариства.

Таким чином, білоруська національна ідеологія в її сучасному вигляді постає як ідея, що об'єднує населення Білорусі для вирішення загально важливих проблем, подальшого планомірного розвитку білоруської нації, формуванні сильної правової, європейської держави. У найближчому майбутньому можна визначити, що в цьому зв'язку білоруському народу буде необхідне ще тісніше об'єднатися довкола загально-національних цінностей і ідей, аби не розгубити національну гордість і культурну самобутність.

ЛІТЕРАТУРА

1. Князев С. Основы идеологии белорусского государства: [учеб. для вузов / под. ред. С.Н. Князева, С.В. Решетникова]. – Мн.: Академия управления при Президенте Республики Беларусь, 2004. – 690с.
2. Скобелев Э. Идеология белорусского государства – вопрос прежде всего практический / Э. Скобелев // Нёман. – 2003. – № 10. – С. 173-178.
3. Василевич Г. Правовая идеология – важнейший факто государственного строительства / Г.А. Василевич // Право Беларуси. – 2003. – № 46. – С.46-49.
4. Конституция Республики Беларусь Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. 1999. № 1. 1/0. Редакция Решения республиканского референдума 17 октября 2004 года // Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь. 2004. № 188. 1/6032.

5. Матусевич Е. Новый этап развития идеологии Белорусского государства / Е.В. Матусевич // Проблемы управления. – 2003. – № 3. – С. 19-22.
6. Веруш А. Ментальные характеристики граждан как фактор формирования политического лидерства / А.И. Веруш // Проблемы управления. – 2006. – № 3. – С.147-152.
7. Кудрявцев Ю. Нужна ли образованию идеология? / Ю. Кудрявцев, В. Уткин // Лучшие страницы педагогической прессы. – 2003. – № 4. – С. 3-6.
8. Вонсович Л. Роль идеологии в развитии личности / Л.В. Вонсович // Столичное образование сегодня. – 2006. – № 4. – С. 20-31.
9. Мельник В. Беларуская національная идея: політологічний аспект / В.А. Мельник // Проблемы управления. – 2007. – № 1. – С. 76-184.
10. Давидович В. Повседневность и идеология / В.Е. Завидович, Е.В. Золотухина-Аболина // Философские науки. – 2004. – № 3. – С.5-17.
11. Криштапович Л. Аксиома идеологии / Л.Е. Криштапович // Нёман. – 2006. – № 11. – С. 179-183.
12. Hornby A.S.Oxford Student's Dictionary of Current English. Oxford University Press, 1989.
13. Якунин В. Государственная идеология и национальная идея: конституционно-ценностный подход / В. Якунин // Власть. – 2007. – № 3. – С. 3-12.
14. Никандров Н. Воспитание и социализация в современной России: риски и возможности / Н.Д. Никандров // Мир психологии. – 2007. – № 1. – С.126-140.
15. Славин Б. Россия в поисках идеологии / Б. Славин // Свободная мысль. – 2008. – № 5. – С. 21-34.
16. Мельников А. К вопросу о сущности понятий национального сознания, национального характера, национального менталитета / А.П. Мельников // Сацьяльна-эканамічны і прававыя даследаванні. – 2007. – № 2. – С. 141-156.
17. Нугаев Р. Общественная идеология как фактор становления гражданского общества / Р.М. Нугаев, М.А. Нугаев Социально-гуманитарные знания. – 2003. – № 4. – С. 120-129

УДК 008:32]:321.7: 316.42](477)

Зуйковська А.А.

Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

ПОЛІТИЧНІ ЦІННОСТІ І ПРАКТИКИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена проблемам демократизації політичної культури в Україні. Розглянуто зв'язок ціннісного і нормативного рівнів політичної культури. Визначено, що політичні цінності категоризують і легітимують політичні відносини, у той час, як політичні практики та норми є втіленням політично задекларованих цінностей. Описано процеси інтеграції і дезінтеграції системи політичної культури в Україні, причини невідповідності і шляхи узгодження ціннісного і нормативного рівнів в контексті демократичного розвитку.

Ключові слова: політичні цінності, політичні практики, політична культура, демократизація.